

KÖNYVSZEMLE

Péter Mihály

Nyelv, stílus, költői beszéd. Válogatott tanulmányok

Tinta Könyvkiadó: Budapest, 2005.
216 p.

A kötet egy igazi humanista filológusnak, az Eötvös Loránd Tudományegyetem professzor emeritusának az utóbbi három évtizedben megjelent tanulmányaiból álló válogatás. Minden kezdő és „haladó” nyelvtanárnak, nyelvésznek alapmunkaként az asztalára kíváncsozó tanulmányok ezek, amelyek egy nagy tudású, a nyelvészetet a legszélesebb értelmében értő és művelő, példaértékű tudós ember pályájának utóbbi szakaszába adnak bepillantást.

Már az előszó helyett írt szerzői önvallomás is sok tanulsággal járó olvasmány. Benne egy olyan nyelvészgeneráció képviselője vall saját életútjáról, akinek pályaképe, annak minden állomása önmagában is tudománytörténeti kordokumentum értékével bír. Felmutatja annak a ma is meghatározó erejű, a 60-as és 70-es években érett korba lépő nyelvész korosztálynak a széles körű, nemzetközi szakmaiságot magáénak tudó tájékozottságát, mai szemmel nézve szinte hihetetlenül alapos és mély felkészültségét, tudományos alázatát, szakmai elkötelezettségét s megújulni képes nyitottságát a tudományos gondolkodásra, amely korosztály pályája megvallásával mind a mai napig töretlen alkalmasságát bizonyítja az aktív tudományos jelenlétre és a nyelvész utánpótlás nevelésére.

A 28 közzérhető, ám mély tudományos igényű dolgozat három tágabb témakört ölel át. Az első, általános rész a nyelvészet és irodalomtudomány, illetve a nyelv és zene viszonyával, valamint a tudományos nyelvművelés és a mesterséges nyelvek problematikájával foglalkozó írásokat tartalmaz. Ebből a fejezetből kiemelkedik, s a mai fiatal nyelvészek számára is igen fontos *A nyelvészet és irodalomtudomány viszonyáról* szóló átfogó munka.

Péter Mihály – aki maga is az irodalomtól jutott el a nyelvészetig, s onnan mindegyre kitekint az irodalomra – Bahtyinra, Lotmanra, valamint a Prágai Iskola nyelvészeire hivatkozva 1986-ban olyan megállapításokat tett, amelyek egyenes utat jelöltek ki a nyelvtudomány XXI. századi fő nyelvészleléte, a nyelv élő állapotának használati megközelítése felé: „A két testvértudomány eltávolodása szükség-szerű, de nem végleges következménye volt önállósulásuknak. A fejlődés dialektikájának megfelelően éppen az önállósulás teremti meg a feltételeit egy újabb és magasabb szintű együttműködésnek, amely az irodalomnak és a nyelvnek egyaránt az eddiginél mélyebbre ható megismerését teszi lehetővé.” Hasonlóképpen értékes mind a *zene és nyelv* viszonyáról, mind Jan Baudouin de Courtenay kapcsán a *természetes és mesterséges nyelvekről, s az idegen nyelvek oktatásáról* szóló elemzése.

Ezt a részt a szerzőnek két ma is rendkívül időszerű témáról, az iskolai nyelvtanításról és nyelvünk mai állapotáról kifejtett gondolatai zárják le. Általános érvényűek mind a mai napig azok a meglátások, melyek *Gondolatok nyelvünk állapotáról* cím alatt jelentek meg. A nyelvtudomány történeti távlatában helyezi el a nyelvállapotról született felfogásokat, s fogalmazza meg a nyelvtudomány aktuális feladatát. A magyar nyelv állapotát a 90-es évektől a nyelvmegújulás bizonyos tényezői alakítják. Az egyik ezek közül gazdasági, technikai természetű, a globalizáció s az informatika erőteljes kihívásainak nyelvi hatása. A másik – az előzővel összefüggő fontos tényező – szociológiai nevezhető: az értelmiség összetételének radikális változása. Előtérbe kerülnek a humán tudományok művelőivel szemben az informatikusok, a médiaszakemberek, a közgazdászok, akiknek a szakterminológiája jelentősen támaszkodik az angol nyelvre, s meghatározó a közbeszédre is. Mint Fábíán Pált idézve Péter Mihály is megállapítja, a 90-es éveket anyanyelvünkben „szókincsváltó

évtizednek” lehet nevezni. A legfeltűnőbb és leginkább aggasztó a szóhasználatban a stílári normák általános fellazulása, a szleng mellett az obszcén kifejezések megjelenése. Míg a szleng a társadalmi–politikai rétegek beszédében expresszivitásra való törekvést tükröz, az obszcén kifejezéseket használók funkciótlanul sorolják a tabu-szavakat. Ez a jelenség a közbeszédben, sőt a politikában és az irodalomban is gátlástalanul terjed. Nem a magyar nyelv romlik, hanem a használóinak kommunikatív kompetenciája, állapítja meg a szerző. Ezen a nyelvművelőknek példamutatással és neveléssel lehet és kell javítaniuk.

A második rész tanulmányait a *Szerkezetek és jelentések* cím fogja össze. Ezek részben a nyelv működésére (pragmatikájára) jellemző szerkezeti jelenségeket (nyilatkozat, mondathasadás) tárgyalják, részben szemantikai kérdésekkel foglalkoznak, különös tekintettel a jelentések érzelmi–értékelő komponensére, valamint különböző nyelvek egyes lexikális–szemantikai jelenségeinek egybevetésére. Ennek a fejezetnek minden írása mind a magyar szakosok, mind az idegennyelv-szakosok számára rendkívül fontos és tanulságos, mert a nyelvi szerkezet és a jelentés funkcionális, pragmatikai megközelítésben jelenik meg, akár magyar nyelvi, akár idegen nyelvi kérdésekről van szó. Segítheti-e bármi jobban a beszédközpontú nyelvoktatást, a meggyőző érvelés kompetenciájának kialakítását? Bizton állíthatjuk, hogy nem.

A nyilatkozat mint a nyelvi közlés alapegysége című tanulmány fogalmi alapvetéseket tisztáz. Mi a különbség a mondat és a nyilatkozat között? Az Oxfordi Iskola (Austin, Searle), a Prágai Iskola nyelvészeinek második nemzedéke, valamint az orosz nyelvészek megkülönböztetik a szintaxison belül a statikus vagy konstruktív és a dinamikus vagy kommunikatív szintet. Mint Telegdi Zsigmond magyar nyelvészünk fogalmazott, a nyilatkozat a mondat realizációja, ugyanakkor a nyilatkozat a mondathoz képest többlet-információkkal is rendelkezik. Szövegbe ágyazottsága révén

kontextualitása adja ezt a többlet-információt, amelyet a pragmatika eszközeivel tárhat fel a nyelvész. A nyilatkozat jeltermészete a szemiotikához közelíti a kutatás-módszertani lehetőségeket.

Szintén pragmatikai jelenséget taglal a *mondathasadásról* írt tanulmány. A mondatrészek, illetve tagmondatok önállósulása az intonációval jön létre a szituációnak megfelelő megnyilatkozások keretében: *Képes voltál hazudni nekem, a legjobb barátodnak? Képes voltál hazudni! Nekem! A legjobb barátodnak!* Látható, hogy a mondathasadás mint stílári jelenség vonja magára a figyelmet. A nyelvi érzelmkifejezésnek ez a módja Péter Mihálynak monográfia szintjén is taglalt témakörei közé tartozik, mint az ígékötők vizsgálakor a *szórend és az aspektualitás* kérdésköre (vö. *A nyelvi érzelmkifejezés eszközei és módjai*. Tankönyvkiadó: Bp., 1991). A kvázi-tautologikus és kvázi-ellentmondásos szerkezetek (pl. „*Ha per, úgymond, hadd legyen per*”) jelentéstani vizsgálata során a fordítás és szövegértés alapját képező fontos megállapításra jut a szerző. A szójelentést üstököshöz hasonlíthatjuk, amelynek a magja adja a lexikális jelentést, s a csóvája azokat az asszociációkat, konnotációkat, amelyek a recepció horizontját és a befogadó–értelmező folyamatot meghatározzák. *A hangok fonetikai jelentése*, a hangutánzás, a hangulatfestés, a hangmetaforák is a stilsztika vizsgálódási körébe utalhatók (vö. *döbben – dobban, hóbörög – háborog*) ugyanúgy, mint a névmások *érzelmi–értékelő jelentése*. Egyértelmű a lekicsinylés az ilyen határozatlan névmások használatában: *Valami nővel tölti az idejét. Akárki ne szóljon ebbe bele!*

A nyelvészet újonnan alakuló XX. századi paradigmáját az emberközpontúság jellemzi „*abban az értelemben, hogy a nyelv vizsgálatát nem vonatkoztatja el a nyelvet használó szubjektumtól, valamint azoktól a tényleges kommunikációs helyzetektől, amelyekben a nyelvi cselekvések végbemennek*” – szögezi le Péter Mihály. Ez nyomon követhető az *érzelmi–értékelő szójelentésekben* s

a személyt jelölő expresszív névadásban, a „beszélő nevekben”, az egyházi szláv – orosz, illetve francia – angol lexikális kapcsolatokban is. (Itt csak zárójeliesen adunk hangot örömkönnünk, hogy Péter Mihály professzor úrnak e kötetben is megjelent számos kiváló tanulmánya, amely az orosz nyelv stilsztikájával, a fordítás kérdéseivel foglalkozik, ami az oroszul tudó mai magyar olvasók számára ma már ritkaság számba menő nyelvi élvezetet jelent, megmerítkezést az orosz nyelvi kultúra gazdagságában).

A kötet harmadik részének *Stilsztika, költői nyelvhasználat, műfordítás* közös cím alatt összefoglalt munkái a nyelvészeti és irodalmi stilsztika kérdéseiről, a költői nyelvhasználat sajátosságairól, valamint műfordítási problémákról szólnak. *Az irodalmi nyelv és a stilsztika kérdései a Prágai Nyelvész-kör tanításai* című bevezető dolgozat a funkcionális stilsztika általános nyelvészeti alapjaiba ágyazza a fejezet további elemzéseit. A funkcionális nyelvfelfogás szerint „egy nyelv vizsgálata megköveteli, hogy minden esetben számításba vegyük a nyelvi funkciók és megvalósulásuk módjainak változatoságát”. A nyelvhasználati funkciók mintegy funkcionális dialektusoknak tekinthetők, ezek szemantikai, szintaktikai, pragmatikai leírása áll e nyelvészeti elemzések középpontjában. Péter Mihály, aki maga is a Prágai Iskola követői közé sorolja magát, ezen alapvetésekből kiindulva adja meg az igenlő választ arra a kérdésre is, *szükség van-e a stilsztikára?* A nyelvi cselekvés természetéből, intencionális és szituatív meghatározottságából következően a stilsztika vizsgálati módszere szükségképpen interdiszciplináris jellegű. Közös érdekeltisége van a stilsztikának és a szociolingvisztikának, a stilsztikának és a szövegtannak, nem kevésbé a stilsztikának és a nyelvészeti pragmatikának, s újabban hozzátehetjük: a stilsztikának és a nyelvi kulturológiának, a kulturális antropológiának. A stilsztika az a tudományág a nyelvészetben belül, amely a nyelv működésében, cselekvésként megvalósuló nyelvészeti pragmatikai keretében „a

nyelvhasználat történetileg és társadalmilag változó funkcionális varianciáját vizsgálja”. Ezzel a meglátással egybevág Péter Mihálynak *a szövegtani kutatásokról* kifejtett véleménye is. A szövegkutatás feladatai között kiemeli a mindennapi beszédtevékenység vizsgálatát a diskurzuselemzés révén, s a művészi nyelvhasználat szövegtanának kidolgozását. Némi képp e csoportba tartozik, mintegy átmenetet képezve a hétköznapi nyelvhasználat és a művészi szöveg stilsztikai vizsgálata között, *A képköltés a szlengben* című dolgozat. A szleng képei a köznyelvi és a költői képek határán helyezkednek el. A költői képekhez hasonlóan ezek is „konnotálnak”, de használatukat tekintve a köznyelvihez közelítenek. *A betonfej, fafej, tökfaj* stb. típusú kifejezések azonban nem tekinthetők a „mindennapok költészetének” – foglal állást Péter Mihály a kérdésben –, valójában inkább a költői nyelvhasználat analóg eszközökről van szó, mint költészetéről.

A *Létezik-e „költői nyelv”?* kérdésre a fejezet következő, hét Puskin-elemzést tartalmazó fordítás-stilsztikai tanulmánya adja meg a legékesebb választ. Mint köztudott, Péter Mihály az itt olvasható tanulmányait követően teljes monográfiát is szentelt Puskin Anyeginjének, ahol a magyar fordításokat tüzetes elemzés alá vetette. A monográfia címe egy Puskin-tól idézett sor, „*Pár tarka fejezet csupán...*” (Nemzeti Tankönyvkiadó: Bp., 1999). A hét elemzés között itt kapott helyet a magyar műfordítás-irodalom két újabb remekének, Puskin Jevgenyij Anyeginje, valamint Rézlovas című elbeszélő költeménye Galgóczy Árpád által készített fordításának méltatása is. A még oroszul értő és olvasni tudó nyelvész és nyelvtanár közönségnek nagy élvezet lesz ezeknek a tanulmányoknak a befogadása, különösen egy olyan értő és finom kezű, mívesen cizellált stílusérzékű Puskin-„idegenvezető” irányításával, amilyen Péter Mihály.

Puskin, az orosz irodalmi nyelv megteremtője számos magyar költőt ihletett fordításra. *Anyegin* című verses regényét s számos más

alkotását többen is lefordították magyarra. Mindössze harminc évvel a mű megírása után Bérczy Károly ültette át magyar nyelvre (1866). Ezt Mészöly Gedeon fordítása követte, amely 1945-ben jelent meg nyomtatásban. Újabb, leginkább ismert interpretációja Áprily Lajos nevéhez fűződik (1953). Péter Mihály elemzéseiből most a legújabb, modern magyar fordítót, Galgóczy Árpádot is megismerhetjük, aki Puskin szövegének archaizáltságát és stiláris polifóniáját a mai magyar nyelven megőrizve leginkább visszaadja számunkra Puskin hangjának természetességét (1997).

Péter Mihály ebbe a fejezetbe tartozó dolgozatainak egyik csoportja az eredeti orosz nyelvű költői szövegek több szintű stilisztikai vizsgálatát adja (*A költői nyelv szemantikájáról, Még egyszer „a költészet grammatikájáról”, Két vers az emlékezésről*); másik csoportja a magyar fordításokat az eredeti szöveggel összevető elemzéseit tartalmazza (*Az Anyegin legújabb magyar fordítása, Morzsák az Anyegin asztaláról, A konnotáció szerepe a műfordításban, Puskin Részlovasának új magyar fordítása*). A fordítás-stilisztikai elemzések mindegyikéből kiviláglik az a Bahtyintól vett megállapítás, mely szerint „a költészet mintegy kifacsarja a nyelvben rejlő összes lehetőséget, a nyelv pedig szinte önmagát múlja felül” a költészetben. Ha tehát akár anyanyelvünket, akár egy idegen nyelvet igazán meg szeretnénk ismerni, érdemes a műfordítások elemzésére nagyobb figyelmet fordítanunk. A műfordítás – Péter Mihály itt Kardos Lászlót idézi – „örökös kollektív nemzeti küzdelem”, amelynek során „az egymás nyomába lépő fordítók az új vívmányok segítségével egyre teljesebben teszik tulajdonukká az idegen kincseket”. Ma azt mondanánk, ez a gondolat nem más, mint a hermeneutika, a recepció-esztétika modern alapvetése.

A fejezetet és egyben a tanulmánykötetet záró dolgozat Kosztolányi Dezső *Szegény anyám csak egy dalt zongorázik* című versének funkcionális stilisztikai elemzése. Péter Mihály tanulmánykötete első darabjaiban a humanizált nyelvészetről olvashatunk. Itt

teljes vértetben áll előttünk a humanizált nyelvészetet művelő humanista, az etikus ember. Az a tudós stilszta, aki az irodalom felől közeledett a nyelvészethez, s a többi művészeti ágra is kitekintve itt Kosztolányi zenei nyelvében mutatja fel nekünk a grammatikai és poétikai szerkezetekben testet öltött irodalom etikus tartalmát, esztétikai értékét.

Péter Mihály *Nyelv, stílus, költői beszéd* című tanulmánykötete a *Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* sorozat XLIX. köteteként jelent meg. Őt olvasva jövőnk rá, milyen kevés az újabb nyelvészgenerációk képviselői között az ilyen nagyformátumú, a nyelv és a nyelvet beszélő ember előtt alázattal fejet hajtó s a nyelvhasználó iránti tisztelettel a nyelvi formát funkcionális alakulásában szemlélni tudó humanista filológus. Szeretnénk ezért, ha minden kezdő és „haladó” nyelvész, minden leendő és gyakorló nyelvtanár bizalommal venné kezébe ezt a kötetet. Megérzi majd benne azt a tisztességet s azt a szakmai biztonságot, amellyel Péter Mihály az olvasó kezébe adja Ariadné fonálát, hogy bátran eligazodhasson – bármilyen nyelvet válasszon is – a „nyelvhasználati, funkcionális dialektusok” bonyolult, bár minden szegletében szépséges útvesztőiben.

Cs. Jónás Erzsébet

Tóth Szergej (szerk.)

Hatalom interdiszciplináris megközelítésben

Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó:
Szeged, 2006. 233 p.

Mi sem lehet aktuálisabb 2006 Magyarországon, mint egy hatalomról szóló könyv, hiszen a közbeszédünk egyik leggyakoribb témája ismét a hatalom lett, annak megszerzése és elvesztése, és ezeknek lehetséges módzatai. Semmi meglepőt nem találunk abban, hogy a Google internetkereső ezen